

Vroege interventie bij jonge kinderen met gedragsstoornissen

Alexandra Volckaert^{1,2}, Marine Houssa^{1,2}, Nastasya Honoré¹, Marie-Pascale Noël¹, Nathalie Nader-Grosbois¹

1. Institut des Sciences Psychologiques, Université catholique de Louvain, Louvain-la-Neuve

2. Medeoprichtster van INEMO asbl

Het gebeurt niet zelden dat gezinnen op spreekuur gaan bij een kinderarts of kinderneuroloog omdat hun kind 'moeilijk', 'turbulent', 'onhandelbaar' enz. is. Bij kinderen van 3-6 jaar uiten gedragsstoornissen zich in ongehoorzaamheid, uitdagen, agitatie, impulsiviteit en een slechte controle van emoties. Die kinderen vertonen dan vaak problemen zowel thuis als op school en iedereen is het erover eens dat ze ook problemen hebben in de relaties met anderen. We kennen verschillende risicofactoren voor dergelijke stoornissen, onder andere de executieve functies en de sociale en emotionele vaardigheden. Sinds enkele jaren worden in de literatuur alternatieve methoden beschreven om die kinderen vanaf zeer jonge leeftijd te begeleiden, methoden die gericht zijn op die risicofactoren. Het belang van de ontwikkeling van de executieve functies en sociale en emotionele vaardigheden bij jonge kinderen is bekend. Die vermogens hebben niet alleen invloed op het welslagen op school en in het beroepsleven, maar ook op diverse variabelen zoals de gezondheid. Onlangs hebben we kunnen aantonen dat een preventieve interventie gericht op de executieve functies en sociale en emotionele vaardigheden in de kleuterklas en de lagere school een positieve invloed heeft op het aandachtsvermogen van het kind, de controle van de impulsiviteit, het vermogen om over te schakelen van een gegeven taak op een andere en op het begrijpen van de eigen emoties en die van anderen. Die onderzoeken tonen aan dat ouders, leerkrachten enz. gemakkelijk activiteiten kunnen opstarten om die uitvoerende vermogens en sociale en emotionele vaardigheden te ontwikkelen.

Alexandra Volckaert

Inleiding

Ouders van kinderen van 3-6 jaar gaan vaak op spreekuur bij een kinderarts of kinderneuroloog omdat hun kind moeilijk gedrag vertoont op school en thuis. Het gaat om verschillende profielen van kinderen. Sommige kinderen dagen volwassenen uit of zijn ongehoorzaam, andere zijn veeleer agressief en nog andere geagiteerd en/of impulsief, kennen hun grenzen niet of hebben het moeilijk met emoties (1, 2). Dergelijke gedragingen wijzen op externaliserende gedragsstoornissen (3).

Het is evenwel belangrijk om eraan te herinneren dat een zekere agitatie bij kinderen van 3-6 jaar nog als 'normaal' kan worden beschouwd en dat er geen reden is tot paniek als een kind van 4 jaar niet op zijn stoel kan

blijven zitten. Op die leeftijd kunnen kinderen het ook nog moeilijk hebben om hun emoties onder controle te houden of om op een sociaal gepaste wijze te reageren bij een conflict met een vriendje. Voorzichtigheid is dus geboden bij het stellen van een eventuele diagnose. Het is niet wenselijk een kind ten onrechte een etiket op te plakken. Dat zou immers schadelijk kunnen zijn voor het kind. Maar soms kunnen externaliserende gedragsstoornissen problemen veroorzaken in het dagelijkse leven, het gezin en de maatschappij en het leren bemoeilijken (4, 5).

Jarenlang hebben veel gezinnen met jonge kinderen die gedragsproblemen vertoonden zich machteloos gevoeld omdat ze geen steun kregen. Dat komt doordat diagnoses zoals oppositioneel-opstandige gedragsstoornis, aandachtsstekortstoornis met of zonder hyperactiviteit enz. niet

werden gesteld voor de leeftijd van 6 jaar. Daar is nu verandering in gekomen en kinderen en het gezin kunnen nu op verschillende manieren worden begeleid (6): stages voor de kinderen buiten de school, gespreksmomenten met het gezin en workshops in de school.

Naar een vroege aanpak

In de huidige literatuur bestaan er meerdere risicofactoren die meespelen bij het ontstaan van externaliserende gedragsstoornissen (2, 7-9). Ouders van een 'moeilijk' kind kunnen het gevoel krijgen dat **ze zich niet goed kwijten van hun taak als ouder**, dat ze niet de ouders zijn die ze zouden willen zijn. Dat kan uitmonden in **educatieve praktijken** die soms minder coherent zijn en soms bestraffend en waarbij de twee ouders niet dezelfde lijn trekken. Het kind kan daar dan nog negatiever op reageren (10). Ook is aangetoond dat kinderen met een **taalachterstand** meer kans lopen op externaliserende gedragsstoornissen (11-13): ze hebben het moeilijk om zich uit te drukken, de omgeving begrijpt hen niet en de kinderen geraken dan gefrustreerd, wat kan leiden tot gedragsstoornissen.

Ook de **sociale en emotionele vaardigheden** zijn belangrijk. Kinderen met externaliserende gedragsstoornissen kunnen moeilijk hun emoties regelen en onder controle brengen en hebben het ook moeilijk om emoties te herkennen en te begrijpen (14). Bij het oplossen van kritieke situaties (conflicten, geschillen) kunnen ook problemen rijzen. Zo zal het kind in een conflictsituatie niet altijd gepast gedrag aannemen. Kinderen met externaliserende gedragsstoornissen vertonen ook aandachtsstoornissen, impulsiviteit, motorische agitatie enz. (15). Die problemen bij het controleren van het gedrag hebben te maken met de **executieve functies**, een geheel van cognitieve mechanismen die het kind in staat stellen om zijn gedrag aan te passen in nieuwe situaties, onder andere als de routine niet meer volstaat of niet goed meer is (16).

Andere risicofactoren hebben te maken met het neurologische 'patrimonium' van het kind: **genetische factoren** die het temperament bepalen of die neurologische aandoeningen veroorzaken (2), maar ook factoren die te maken hebben met de gezinsstructuur of sociale isolatie, die samenhangen met het **sociaaleconomische niveau** (8). Aan bepaalde factoren kunnen we iets doen, bv. educatieve praktijken en stimulering van de executieve functies en de sociale en emotionele vaardigheden.

Onderzoekers van de UCLouvain hebben onderzocht in welke mate een aantal van die risicofactoren kan worden gecorrigeerd door middel van vroege interventies. Door die risicofactoren te verbeteren willen we er beschermende factoren van maken. Het is bewezen dat groepsessies

voor de ouders de kwaliteit van de interacties tussen de ouders en het kind, de educatieve praktijken en het gevoel van falen als ouders significant kunnen verbeteren (17-20). Het is verder ook bewezen dat specifieke interventies op de executieve functies van het kind het aandachtsvermogen verbeteren en de negatieve affecten (schreeuwen, slaan, nervositeit, huilen) als gevolg van frustraties verminderen. Interventies op de sociale en emotionele vaardigheden verbeteren het vermogen tot regulering van de emoties, sociale aanpassing en oplossen van kritieke situaties. In de klinische praktijk zouden de resultaten beter zijn met een combinatie van interventies op de ouders en op het kind.

De specifieke rol van de executieve functies en de sociale en emotionele vaardigheden bij het controleren van het gedrag

De executieve functies spelen een centrale rol bij het controleren van de emoties en de sociale interacties. Zij reguleren het gedrag (21). De executieve functie die het meest samenhangt met externaliserende gedragsstoornissen is remming, d.w.z. het vermogen om een automatische reactie in toom te houden en om abstractie te maken van externe verstrooiende factoren (22, 23). In het dagelijkse leven gaan de klachten vaak over die executieve aspecten. In de klas kunnen sommige kinderen bijvoorbeeld moeilijk wachten tot het hun beurt is om te antwoorden. Ze zullen gemakkelijk luid antwoorden zonder dat de leerkracht hen toestemming heeft gegeven om te spreken. Thuis kunnen ze moeilijk geduld oefenen als de ouders vragen om te wachten voor het aperitief. Een ander probleem betreft remming van externe verstrooiende factoren. In plaats van aandacht te besteden aan wat de leerkracht aan het vertellen is, laten sommige leerlingen zich afleiden door andere kinderen naast hen die spreken of bewegen, of door ander prikkels (de muziek van de ijskar, de vlieg op het raam enz.). Thuis zullen die kinderen het moeilijk hebben om hun kamer op te ruimen omdat ze zich laten afleiden door het speelgoed dat ze hebben.

Het is bewezen dat kinderen die tijdens de eerste kinderjaren zichzelf niet goed onder controle kunnen houden op volwassen leeftijd vaker financiële problemen en gezondheidsproblemen zullen hebben en gemakkelijker misdaden zullen begaan. Daarom is het zo belangrijk goede executieve functies te ontwikkelen (24).

Om gedragsproblemen te voorkomen hebben onderzoekers experimenteel kunnen aantonen dat stimulering van de executieve functies vanaf zeer jonge leeftijd doeltreffend kan zijn (25, 26). Bij kinderen van

Tabel 1: Stappen bij de verwerking van sociale informatie.

Stappen bij de verwerking van sociale informatie	Wat het kind doet
Stap 1 Codering van de sociale indices	Het kind moet aandacht besteden aan relevante informatie in de sociale situatie, het gaat die coderen.
Stap 2 Interpretatie en geestelijke weergave van de indices	Het zal die informatie verwerken om er betekenis aan te geven. Het kind gaat de oorzaken van de situatie en de intenties van de verschillende protagonisten herkennen en interpreteren.
Stap 3 Verheldering of keuze van doelstellingen	Het kind zal beslissen wat het in die situatie wil bereiken (verder doen of zich aanpassen)
Stap 4 Constructie van of toegang tot een respons	Naargelang van de interpretatie en de doelstelling zal het kind meerdere strategieën in zijn repertorium activeren.
Stap 5 Beslissing om te antwoorden	kind kiest een van de geactiveerde strategieën.
Stap 6 In gang zetten van het gedrag	Er volgt een gedrag. Naargelang van de reactie van anderen kan het beoordelen of zijn gedrag goed is.

Figuur 1: Meneer Stop.

Figuur 2: Het standbeeld.

Figuur 3: De detective.

Illustratie: Colombe Casey – La plume de Colombe

3-5 jaar die gedurende 2 maanden 2 keer per week remmingstraining in groepjes kregen, verbeterden bv. de remming, de aandacht en het werkgeheugen (het vermogen om informatie in het kortetermijngeheugen te verwerken zoals bij het hoofdrekenen). Ze konden hun emoties beter regelen en waren sociaal beter aangepast.

Training van emotionele vaardigheden om geestestoestanden te begrijpen en sociale problemen op te lossen verbetert hun emotionele regeling en sociale vaardigheden. Met andere woorden, kinderen van 3-6 jaar die hun emoties, overtuigingen en verlangens beter begrijpen en rekening leren houden met de kijk van anderen, ontwikkelen hun 'theorie van de geest*' beter. Die kinderen zijn dan beter gewapend om op een aangepaste manier te reageren op sociale situaties (27).

Als een kind thuis naar een film kijkt, kunnen de ouders spreken over emoties en overtuigingen en het verband leggen met situaties die het kind heeft beleefd. Als het kind een frustrerende situatie beleeft, kan je het uitnodigen om erover te spreken, om zich in te denken hoe het zou reageren enz. Het kind zal dan beter gewapend zijn om kritieke sociale situaties op te lossen.

Kinderen beleven sociale ervaringen waarbij ze geconfronteerd worden met verschillende situaties in de relaties die ze onderhouden met anderen (vrienden, familie, volwassenen enz.). Daarbij kunnen meerdere cognitieve stappen meespelen. Die worden samengevat in **tabel 1**.

Training van vaardigheden door spel

Het stimuleren van de executieve functies bij jonge kinderen dient op speelse wijze te gebeuren om hen beter te motiveren en hen er meer bij te betrekken. Die spellen mikken op remming en de controlecapaciteiten van het kind. Je kan drie fictieve personages gebruiken om de metacognitie van kinderen te ondersteunen, d.w.z. hen helpen na te denken over wat er in hun hoofd gebeurt als ze een taak/oefening uitvoeren (25, 28). Meneer Stop (**Figuur 1**) leert bijvoorbeeld het kind te zeggen: "Stop, ik denk na en daarna handel ik." Dat personage wordt ook gebruikt om de sociale en emotionele vaardigheden te oefenen. Zo leer je de kinderen dat ze niet te snel mogen reageren, maar dat ze eerst moeten nadenken over hoe ze in een gegeven situatie kunnen reageren (bv. niet gaan

vechten als ze op de speelplaats opzij worden geduwd). Het standbeeld (**Figuur 2**) helpt kinderen om kalm te blijven bij activiteiten waarbij ze niet mogen bewegen, en doet dat door de verschillende delen van het lichaam te controleren. Tot slot nodigt de detective (**Figuur 3**) kinderen uit hun producties of reacties te controleren. Kinderen eigenen zich het gebruik van die personages toe, waardoor ze minder impulsief zijn.

De groepssituatie van kinderen faciliteert de bewustwording van meerdere zienswijzen tijdens de interacties in oefeningen die gericht zijn op de sociale en emotionele vaardigheden (lezen van een verhaal, nabootsen van een sociale situatie door beelden en video's enz.).

Uit onze observaties en wat leerkrachten ons melden blijkt dat kinderen die die trainingen volgen al na enkele sessies minder geagiteerd zijn en beter opletten dan kinderen die de training niet volgen (25, 27). Dat is een methode die (neuro)psychologen almaar vaker toepassen, en blijft dus een efficiënte optie zowel in groepsverband als bij individuele sessies.

De leerkrachten begeleiden

Leerkrachten starten al activiteiten op in de kleuterklas, maar het is belangrijk de effectiviteit ervan te verbeteren door middel van een programma waarvan wij wetenschappelijk hebben kunnen bewijzen dat het positieve effecten heeft, meer bepaald het programma INEMO Kidschool, dat wordt gefinancierd door de Fédération Wallonie-Bruxelles. Dat programma stimuleert de executieve functies en de sociale en emotionele vaardigheden en reikt de leerkrachten efficiënte schema's van activiteiten en animatietechnieken aan om de kinderen te leren hun agitatie en impulsiviteit te beheersen, hun gedrag te regelen, te begrijpen dat de zienswijze van een kind kan verschillen van die van een ander enz.

Volgens onze eerste vaststellingen zijn kinderen die de sessies volgen aandachtiger en controleren ze hun impulsiviteit beter dan kinderen die de sessies niet volgen. De overschakeling van een gegeven activiteit in de klas naar een andere verloopt vlotter. Die kinderen begrijpen emoties beter, stellen zich gemakkelijker in de plaats van anderen zodat ze ook beter kunnen reageren in een gegeven situatie, en kunnen hun emoties beter regelen. De leerkracht zal dan ook beter rekening kunnen houden

met de zienswijze van het kind. Het programma kan zowel voor preventieve als voor therapeutische doeleinden worden gebruikt.

Conclusie

De kinderarts of kinderneuroloog moet eerst aan de hand van de klachten of de bezorgdheden van de ouders nagaan welke gedragsproblemen het kind vertoont (agitatie, geen compliance, opstandig gedrag enz.). Dat kan bijvoorbeeld door de volgende vragen te stellen: "Met welke gedragingen hebt u het erg moeilijk? In welke context vertoont het kind dat gedrag? Doen de problemen zich overal voor: in het gezin, op school enz.?" Daarna moet de arts de risicofactoren of beschermende factoren

waaraan iets kan worden gedaan bespreken met de ouders en met de ouders nagaan of ze veeleer nood hebben aan hulp inzake de opvoeding, dan wel aan een stimulering van nieuwe vaardigheden bij hun kind door een (neuro)psycholoog. Als de ouders het daarmee eens zijn, kan een en ander ook worden besproken met de leerkracht.

* De theorie van de geest gaat uit van de cognitieve processen die maken dat je een geestestoestand (een emotie, een intentie, een overtuiging, een verlangen, een kennis enz.) bij jezelf of iemand anders kan herkennen, begrijpen en duiden. Die theorie komt tot ontwikkeling bij kinderen van 3-6 jaar en op school en wordt constant gebruikt in het dagelijkse leven.

Referenties

1. Cohen D. Vers un modèle développemental d'épigenèse probabiliste du trouble des conduites et des troubles externalisés de l'enfant et de l'adolescent. *Neuropsychiatrie de l'Enfance et de l'Adolescence* 2008;56(4-5):237-44.
2. Roskam I, Kinoo P, Nassogne MC. L'enfant avec troubles externalisés du comportement: approche épigénétique et développementale. *Neuropsychiatrie de l'Enfance et de l'Adolescence* 2007;55(4):204-13.
3. Achenbach TM and Edelbrock CS. Manual for Teacher Version of the Child Behavior Checklist and Child Behavior Profile. 1986: University of Vermont, Department of Psychiatry, Burlington.
4. Campbell SB, Shaw DS, Gilliom M. Early externalizing behavior problems: Toddlers and preschoolers at risk for later maladjustment. *Dev Psychopathol* 2000;12(3):467-88.
5. Roskam I, Noël M, Schelstraete M. L'enfant au comportement difficile: caractéristiques individuelles et familiales. Les enfants difficiles (3-8 ans): évaluation, développement et facteurs de risque 2011: p. 76-106.
6. Roskam I, et al. La prise en charge des troubles du comportement du jeune enfant: Manuel à l'usage des praticiens. 2017.
7. Roskam I, et al. When there seem to be no predetermining factors: Early child and proximal family risk predicting externalizing behavior in young children incurring no distal family risk. *Res Dev Disabil* 2013;34(1):627-39.
8. Deater-Deckard K, et al. Multiple risk factors in the development of externalizing behavior problems: Group and individual differences. *Dev Psychopathol* 1998;10(03):469-93.
9. Volckaert AMS, Noël MP. Executive function, chaos and temperament: specificities in preschoolers with externalizing behaviors. 2018.
10. Meunier JC, Roskam I, Browne DT. Relations between parenting and child behavior: Exploring the child's personality and parental self-efficacy as third variables. *Int J Behav Dev* 2011;35(3):246-59.
11. Bornstein MH, Hahn C-S, Suwalsky JT. Language and internalizing and externalizing behavioral adjustment: Developmental pathways from childhood to adolescence. *Dev Psychopathol* 2013;25(3):857-78.
12. Van Schendel C, Schelstraete M-A, Roskam I. Développement langagier et troubles externalisés du comportement en période préscolaire: quelles relations? *L'Année psychologique* 2013;113(03):375-426.
13. Brassart E, Schelstraete M-A. Quels sont les liens entre le développement du langage et les troubles externalisés du comportement? Étude chez trois groupes d'enfants d'âge préscolaire. *L'Année psychologique* 2015;115(4):533-90.
14. Eisenberg N, et al. The relations of regulation and emotionality to children's externalizing and internalizing problem behavior. *Child Dev* 2001;72(4):1112-34.
15. Brocki KC, Bohlin G. Developmental change in the relation between executive functions and symptoms of ADHD and co-occurring behaviour problems. *Infant and Child Development* 2006;15(1):19-40.
16. Van der Linden M, et al. L'évaluation des fonctions exécutives. *Traité de neuropsychologie clinique: tome I*, 2000.
17. Mouton B, et al. Confident parents for easier children: a parental self-efficacy program to improve young children's behavior. *Education Sciences* 2018;8(3):134.
18. Brassart E, Schelstraete M-A. Enhancing the communication abilities of preschoolers at risk for behavior problems. *Infants & Young Children* 2015;28(4):337-54.
19. Brassart E, Schelstraete M-A, Roskam I. What are the effects of a parent-implemented verbal responsive intervention on preschoolers with externalizing behavior problems? *Child & Family Behavior Therapy* 2017;39(2):108-30.
20. Mouton B, Roskam I. Confident mothers, easier children: A quasi-experimental manipulation of mothers' self-efficacy. *Journal of Child and Family Studies* 2015;24(8):2485-95.
21. Anderson P. Assessment and development of executive function (EF) during childhood. *Child Neuropsychology* 2002;8(2):71-82.
22. Pauli-Pott U, Becker K. Neuropsychological basic deficits in preschoolers at risk for ADHD: A meta-analysis. *Clin Psychol Rev* 2011;31(4):626-37.
23. Schoemaker K, et al. Executive functions in preschool children with externalizing behavior problems: a meta-analysis. *J Abnorm Child Psychol* 2013;41(3):457-71.
24. Moffitt TE, et al. A gradient of childhood self-control predicts health, wealth, and public safety. *Proc Natl Acad Sci* 2011;108(7):2693-8.
25. Volckaert AMS, Noël MP. Training executive function in preschoolers reduce externalizing behaviors. *Trends in Neuroscience and Education* 2015;4:37-47.
26. Volckaert AMS, Noël MP. Externalizing behavior problems in preschoolers: impact of an inhibition training. *J Psychol Abnorm* 2016;5(154):2.
27. Houssa M, Nader-Grobois N. Could training social cognition reduce externalizing behaviors in preschoolers and enhance their social adjustment? 2016.
28. Gagné PP, Longpré LP. Apprendre... avec Réflexo. 2004: Chenelière/McGraw Hill.